
II. Meşrutiyet Yıllarında Urfa'da Cemiyetler ve Kulüpler

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
İsmail ASOĞLU

“Sened-i İttifak” Osmanlı Padişahının mutlak egemenliğini sınırlamak üzere imzalanan bir belgedir.

Modern Türkiye'nin oluşumunda II. Meşrutiyet döneminin en mümeyyiz vasfı, siyasi ve toplumsal gelişmelerin kendisinden sonraki dönemlere ‘temel oluşturmasıdır.’¹ Batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında, 1876’da ilan edilen I. Meşrutiyet ve 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet, Cumhuriyet döneminin toplumsal siyasal yapılanmasını yakından etkileyen, hem parlamenter, hem de anayasal geleneğimizin çıkış noktasını oluşturur.²

Osmanlı toplumunda geniş halk kitleleri genel olarak siyasi gündemden uzak bir hayat sürerlerdi. Devlet ve millet meselelerini ilgilendiren konular tabii olarak merkezlerde ve ancak sınırlı sayıdaki insanlar arasında olabilirdi.³ Batı kökenli siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları dernekler, cemiyetler ve benzeri sivil yapılanmalar Meşrutî idare ile süreklilik kazanmış, Osmanlı’da yavaş yavaş küşat edildiği tarih olması açısından da bu zaman dilimi bir milat olarak kabul edilmiştir. Cemiyet kavramı topluluk, bir yere toplanma, bir araya gelmeyi⁴ ifade eder vurgusuyla, XIX. asrın siyasal terminolojisinde, kelime önce Lübnan’da, daha sonra Osmanlı Devleti’nin diğer Arapça konuşulan bölgelerinde ilmi, edebi, hayri ve siyasi gaye ile kurulan gönüllü dernekleri ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır.⁵

İttihat ve Terakki, 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyeti ilan etmiş, ancak bunu sadece Rumeli’de yapabildi. Çünkü İstanbul ve Anadolu’da o sırada böyle bir şeyi tek başına yapabilecek güce sahip değildi.⁶ Bu nedenle dönemin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerinin bir sonucu⁷ olarak ortaya çıkan dernek

veya cemiyetler, bölgesel şube yapılanmaları ile etki sahalarını genişletme çabasında olmuşlardır. Ülkenin yazın hayatında ideolojik söylemlerin artarak devam ettiği bu dönemde Müslüman ve gayrimüslimler tarafından ülke genelinde halkın siyasete katılımını sağlamak için sivil toplum kuruluşları, kitlesel hareketin bölge bazında itici güçleri olarak yaygınlaştılar. Kanun-i Esasi’de yapılan ilk değişikliklerle de (1325/1909 tadilatı) kamu özgürlükleri yelpazesi genişlemiş, toplanma ve dernek kurma alanında haklar genişletilmiştir.⁸ Bu süreçte, II. Meşrutiyet’in sunduğu hürriyet ortamında kurulan diğer cemiyetler de İttihat kulüplerine benzer şekilde taşrada teşkilatlanmaya çalıştı.⁹ Urfa gibi merkezden uzak bölgelere kadar teşkilatlanan kulüpler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bağlı şubelerden başka, özellikle Ermeniler tarafından kurulan Taşnaksütyun ve Hınçakyan Cemiyetleri de Doğu ve Güneydoğu’da faaliyetlerini sürdürmekteydi. Kendilerini devrimci parti olarak adan bu yapılanmaların öncelikli hedefleri, yerel idareciler ve Kürt aşiretleri ile olan münasebetlerini Avrupa’ya duyurmaktı.¹⁰ Osmanlı Ermenilerinin devlete karşı mücadelelerinin yanı sıra İstanbul ve iç bölgeler arasında keskin bir bölünme, Apostolik, Katolik ve Protestan Ermenileri arasında dini rekabetler, Taşnaklar ile Hınçaklar arasında bile siyasi mücadeleler söz konusuydu.¹¹

Urfa'da İttihat ve Terakki Cemiyeti

Urfa'nın dönemin ideolojik tartışmalarıyla tanışması, İhsan Şerif Saru'nun Urfa sürgünü ile başlamıştır. İhsan Şerif Saru, 1896'dan II. Meşrutiyetin ilanına kadar Urfa'da sürgüne gönderilmiştir. Urfa'nın eğitim problemini çözmek için 1902 tarihinde rüştiye okuluna iki yıl ilave edilerek beş seneye çıkarılmış ve idadi yani liseye yükseltilmiştir. Böylece Urfa Lisesi 1902'de açılır, okulun müdürlüğüne ise İhsan Şerif Saru getirilir.

İbtidai adı verilen ilkokullar üç yıllık bir eğitimi kapsamaktaydı. Rüştiye ise günümüzdeki ortaokulu karşılık gelmekte olup, oda üç yıllık bir eğitimi kapsıyordu. İdadi denilen liselerde ise eğitim dört yıldır. Urfa çevresinde Halep'te dört yıllık eğitim veren bir idadi vardı. Urfa idadisi ise iki yıllık bir eğitim vermekteydi. Urfa'nın ilk lisesi şehrin en gözde yerinde, geniş bahçeli bir binada törenle eğitime açılmıştır. Urfa İdadisi müdürlüğüne atanan İhsan Şerif Sarı güçlü bir kadro kurmak amacıyla, hem şehrin bilginleri hem de ihtisas sahibi subaylarla bir toplantı yapar. Böylece okulun eğitim kadrosu din bilginleriyle ihtisas sahibi subaylardan oluşur. Lisede Arapça ve dinî bilimler Abdurrahman Efendi verir. Farsça ve Ahlak dersini Şeyh Mustafa Safvet, Matematik dersini Şamlı Yüzbaşı Avni Bey, Coğrafya ve resim derslerini ressam teğmen Hasan Fehmi efendi, güzel yazı dersine hattat Ahmet Vefik bey, hitabet ve inşaa dersine Çatalcalı şair teğmen Memduh girer. Tarih, Fransızca, Sağlık bilgisi ve Ziraat derslerine ise okul müdürü İhsan Şerif girer. Bu okulla Urfa eğitimde yeni bir ışık yakmıştır. Bu ne-

denle kent Halep'le yarışmak ister. 125'i Müslüman öğrenci, 15'i Gayrı Müslim öğrenci olmak üzere toplam 140 öğrencisiyle kısa sürede Halep Lisesiyle boy ölçüşecek düzeye gelir. Urfa, liseyle de yetinmez hicri 1327 miladi 1908 tarihinde İnas mektebi adıyla bir kız okulu eğitime açılır. Bu okulun bayan öğretmeni Hatice hanımdır. Okulu 48 öğrencisi vardır.

Urfa'da eğitim alanında önemli adımlardan biri de Darülmualim ve muallimat mekteplerinin açılmasıdır. Yine 1869 senesinde yayınlanan nizamnameye binaen Urfa'da öğretmen eksikliğine bir çözüm olarak önce 1916 senesinde darülmualimin ve 1917 senesinde de bir darülmualimat mektebi açılması kararlaştırılmıştır. Urfa'da önemli eğitim kurumlarından biri de sanayi mektebidir. 28.06.1905 tarihinde Urfa'da açılacak bu sanayi mektebi için Dersaadet Sanayi Mektebi'nden iki usta istenmiştir.

Sanayi mektebi bir komisyon marifetiyle yönetilmekteydi. Tüm bu çabalar Osmanlı eğitim sisteminin modernleştirilmesi amacıyla 1867'de Fransız Eğitim Bakanı Victor Dury'e hazırlatılan projeye dayanmaktadır. Bu projenin amacı her din ve kökenden gelen öğrencilere eğitim ve öğretim veren ortaöğretim kurumlarının açılması, fen bilimleri, tarih, hukuk ağırlıklı derslerin okutulacağı bir üniversitenin kurulması, genel kitaplıkların açılması amaçlanmıştır. 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultanisi bu çabanın bir ürünü olduğu gibi 19. yüzyıldan itibaren Urfa'da açılan okullarda bu çabanın bir ürünüdür. Urfa, 1902'de açılan Urfa Lisesiyle kentteki resmi en yüksek dereceli okula kavuşmuştur. Sürgündeki bir ittihatçının çabaları, okulu zirveye taşımaya yetmemiştir. Urfa Lisesinden mezun olan öğrenciler, imkânsızlar sonucunda İstanbul'da yüksek tahsile gidememişlerdir. Bir kaç yıl onra eğitim kadrosu dağılan Urfa Lisesi kapatılmıştır. Bundan sonra sadece maddi imkanı olanlar 1946 yılına kadar Adana, Konya, İstanbul gibi şehirlerde lise eğitimi almak için gurbete çıkarlar.

II. Meşrutiyet idaresinde (1. Dönem: 17 Aralık 1908 - 18 Ocak 1912) Urfa'yı temsilen iki kişinin ismi ön plandadır. Bunlardan biri İttihatçı Şeyh Safvet iken, diğeri bağımsız aday Mahmud Nedim Bey'dir.¹²

İttihatçı Şeyh Safvet, II. Meşrutiyet döneminde yapılan üç seçimde de (1908, 1912, 1913) Urfa'dan mebus seçilmiştir.¹⁴

1872 doğumlu Kürkçüzade Mahmut Nedim Bey, Medresede okumuştur. Mahkeme üyeliği yapmıştır. 5

Aralık 1908'de 45 oy alarak Urfa'dan mebus seçilmiştir.¹⁵

Cemiyetin 1913'e değin Suruç'ta bir şubesi olmasına karşın, devam eden mensubu olmadığı için 1913 yılı itibariyle kapatılarak evrakı, Urfa İttihat ve Terakki Kulübü başkanlığınca geri alınmıştır. Aynı tarihlerde Birecik'te İttihat ve Terakki'ye mensub efrad var ise de mahsus bir mahale ve idare heyetine sahip olmadığı bilinmektedir.¹⁶

Meşrutiyet idaresi heyecanla karşılanmasına rağmen şehrin önde gelenleri içerisinde yeni yönetim şeklinin aleyhine bir gurubun olduğuna da şahit oluyoruz. Hürriyyet-i Mebûsân, Hükümet-i Seniyye, İttihâd-ı Terâkkî Heyeti ve padişaha küfür ettiği iddiasıyla Urfa Müftüsü Şeyh Müslüm Efendi, Ördek karyesi muhtarı Mehmed ve ihtiyar heyeti tarafından sorgulanarak hükümete şikâyet edilmiştir. (15 Şubat 1324r./28 Şubat 1909m)¹⁷. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından ise şehirde, idâre-i Meşrutiyeye aleyhine afişler asmak suretiyle yeni yönetimi protesto eden Mehmed Emin ve Necmeddin müebbeden, Şeyho ve 'Alo' ise üçer sene müddetle Sivas'a sürülmüşlerdir.¹⁸ Mevcut siyasal sisteme karşı olan bu şahıslar sürgün yerinden firar ederek Urfa'ya dönüp,¹⁹ aleyhte faaliyetlerini sürdürecektir kadar ileri gitmeleri, muhalif bir gurubun şehirdeki varlığına da işaret etmektedir.

1914 itibariyle cemiyet binası olarak Yusuf Paşa mahallesindeki bir yapıda faaliyet gösteren oluşumun en önemli üyesi İttihat ve Terakki Partisi'nin birinci mebusu Şeyh Safvet Efendi ve ikinci vekil Mollâzâde

II. Meşrutiyetin ilanı (Sarayönü - Urfa)

Hâcı Mahmud Efendi'dir. Cemiyetin diğer üyeleri arasında şehrin tüccarlarından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Heyet-i idare reisi Hâcı Bekir Beyzâde Şeyh Müslüm Bey, Cemiyetin veznedarı Hâcıkâmilzâde Müslüm Kâmil Efendi, Heyet-i idare kâtibi Ali Maksud Efendi, İdare azasından Güllüzâde Murtaza Efendi, İdare azasından Çadırcızâde Yahya Efendi gibi önemli isimler de bulunmaktaydı.

Urfa Daşnaksütyun Kulübü (Taşnaksütyun)

Daşnaksütyun (Taşnaksütyun) Kulübü 1. Dünya Savaşı esnasında Urfa'da etkin kulüplerden biridir. Konduracı Horin Küpeliyan Efendi riyasetinde faaliyet gösteren siyasi örgüt, toplantılarını Gerz mahallesinde bir kiralık evde yapıyorlardı. Manifaturacı Karabet Karadaşçıyan Efendi ve Karabet Tabtabayan Efendi bu kulübe üye olan esnaflardır.²⁰ Ayrıca Giragos Derzakiyan ve Urfa İsyanının lideri olan Mıgırdiç Yodnağper-

yan²¹ da bu örgüt bünyesinde, Ermeni toplumu namına hareket etmekteydiler. Taşnaksütyun Partisi'nin daha sonraki iki önemli lideri Antranig Ferid Bozacıyan ve Kaspar Rustigyan, Ermeni ihtilal komiteleriyle ilişkileri oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır.²²

Taşnak Komitesi, II. Meşrutiyet'in ilanından, Birinci Dünya Savaş'ına kadar Urfa'daki Ermenilerini isyana hazır hale getirmek için bir dizi faaliyetlerde buldukları belgelerde ifade edilir. Urfa'nın, Ermeni komiteleri tarafından barut imal bölgesi olarak seçildiği bilinmektedir.²³

1908 yılında ikinci defa ilân edilen meşrutiyet idaresinden sonra Ermeni komitelerinin Adana'daki faaliyetleri açıktan açığa görülmeye başlamıştır.²⁴ Nihayetinde 14 Nisan 1909'da Adana'da başlayan olaylar kısa sürede Mersin, Tarsus, Antakya, Dörttyol, Cebel-i Bereket ve Maraş gibi geniş bir alana yayılmıştı.²⁵ Bu olaylar üzerine Urfa Taşnak Komitesi, kendi planlarını yapmaya başlamıştı.²⁶ 1915'teki Urfa Ermeni Olayları, Taşnak Komitesinin planları ile yönetilecek, özellikle Mıgırdiç Yodnağperyan ve Kôr Sako olarak tanınan kardeşi Sarkis Yodnağperyan tarafından idare edilecektir.

Mıgırdiç tarafından beş bölgeye ayrılan Urfa, mücadele sahasının her birine ayrı ayrı komutanlar atılmıştır.

Bölgeler ve komutanları aşağıdaki gibidir:

Kevork Alahaydoyan (Balıklıgöl): Havuzlar ve camiler kompleksine bakan güney kapısında.

Movses Sujian (Samsat): Su Meydan'ı merkezli, Samsat Kapısı'nın yakınındaki alan.

Vagharsh Mesrobian ve Harutian Simian (Telfütur): Spor sahası yakınlarında, Amerikan misyon bileşkesiyle yüzleşen batı ucu.

Harutiun R. (Masmana):²⁷ Alman halı fabrikası ve onun çevrelediği atölyeler.

Sarkis Yotneghperian²⁸ (Pos-Baghments): Mahallenin güneydoğu ucu²⁹, Türk bölgesindeki dükkanların karşısındaki alan.³⁰

Urfa Hınçakyan Kulübü

1909 Cemiyetler Kanûna göre, kurulan bir cemiyetin idare merkezi İstanbul'da ise Dahiliye Nezareti'ne, taşrada ise o bölgenin en büyük mülkiye memuruna, cemiyetin adı, maksadı, idare merkezini, yöneticilerinin isim, meslek ve ikametgâhlarını içeren bir beyanname vermek, karşılığında bir ilmühaber almak kaydıyla açılmaktaydı.³¹ Mezkûr tarihten sonra imparatorluk genelinde şubeler açan Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti, Urfa'da da bir şube açma teşebbüsünde bulunmuştur. Cemiyetin Urfa'daki şubesinin tanınması hususu, 20 Ekim 1910'da, mesul müdür Urfalı Agob Tüccaryan bin Ağba ve Kâtib Artin Mardiroşyan ve aza-

dan biri tarafından imzalı bir arzuhal ile mutasarrıflığa bildirilmiştir.³²

Aslında daha önceden seyyar memuru Sahak Sahakyan tarafından aynı cemiyet adına bir şube açma girişimi olmasına rağmen şube küşadının gerçekleşmediği anlaşılıyor. II. Meşrutiyet'ten beri mevcut cemiyet ve şubelerin hangilerine ait nizamnamenin

Şurâ-yı Devletçe tasdik olunduğuna dair bir tebligat yapılmadığından, yerel yönetimin merkezden bağımsız karar alamadığı anlaşılıyor. Bu konuda ne şekilde muamele edileceği hususunda merkeze durum bildirilmiş, yapılacaklar hususunda bilgilendirme talebinde bulunulmuştur. 1914'te Ermeni cemaati mekteb-i ibtidâî muallimi Sarkis Manukyan Efendi tarafından idare edilen Urfa Hınçakyan Kulübü, faaliyet binası olarak Halilürrahman mahallesinde bir kiralık yeri kullanmaktaydı. Bakkal Sarkis Bakkaliyan ve Terzi Ohannes Bâbkiyan Efendi kulübün diğer üyeleri arasındaydı.³³

Urfa Hürriyet ve İtilaf Kulübü

1910'larda eşraftan Hâcı Hüseyinzâde Haydar Ağa'nın riyâsetinde, eşraftan Mehmet Paşazâde Faiz Bey ve Haydar Ağazâde Hüseyin Ağa ve Şerif Beyzâde Mustafa Bey idârelerinde İtilâf Kulübü küşad edilmiş ise de kapatıldığı dönemin iç yazışmalarından anlaşılmaktadır.³⁴

II. Meşrutiyet yıllarının cemiyet ve dernekçilik faaliyetleri içerisinde gençlik örgütleri önemli bir yer tutar.³⁵ Dönemin siyasi atmosferine paralel olarak kurulan Gençlik Dernekleri'ne, Müslüman ya da gayrimüslim, Osmanlı uyruğu tüm gençlerin katılmaları zorunluydu. Bu yükümlülük gençlerin fiilen silah altına alındığı tarihe kadar sürmüştür.³⁶

Hınçakyan Kulübü tüzüğü

Tablo - 1 - Mart 1914 İtibariyle Müstakil Urfa Sancağı'nda Mevcûd Cem'iyet Kulüblerle Esâmilerini İrâ'e Eder Cedveldir.

İsim ve Şöhreti	Sana'atı	Buldukları Mevâki'in İsmi	Cem'iyetin ismi	Mülâhazât
Şeyh Safvet Efendi	Urfa Meb'ûsu	Yusuf Paşa Mahallesi	Birinci murahhas mes'ûlü İttihâd ve Terâkkî Cem'iyeti	İsticâren ikamet etmekte buldukları
Mollâzâde Hâcı Mahmud Efendi	Tüccarandan		İkinci murahhas mes'ûlü İttihâd ve Terâkkî Cem'iyeti	Cem'iyetin himâyesi tahtında Maarif Nezâreti
Hâcı Bekir Beyzâde Şeyh Müslüm Bey	Tüccarandan		İttihâd ve Terâkkî Kulübü Hey'et-i İdâre Reisi	Celîlesinin programı mucibince yerde ibtidâî
Hâcıkâmilzâde Müslüm Kâmil Efendi	Tüccarandan		İttihâd ve Terâkkî Veznedârı	Mektebi vardır.
'Ali Maksûd Efendi	Tüccarandan		İttihâd ve Terâkkî Hey'et-i İdâre Kâtibi	
Güllüzâde Murtaza Efendi	Tüccarandan		İttihâd-ı Terâkkî İdâre A'zâsından	
Çadırcızâde Hâcı Yahya Efendi	Tüccarandan		İttihâd-ı Terâkkî İdâre A'zâsından	
Horin Efendi, Küpeliyân	Konduracı	Gerz Mahallesinde	Daşnaksütyun (Taşnaksütyun) Kulübü	İsticâren ikamet etmekte oldukları
Karabet Efendi, Karadaşçıyan	Manifaturacı		Daşnaksütyun (Taşnaksütyun) Kulübü	
Karabet Efendi, Tabtabayan	Manifaturacı		Daşnaksütyun (Taşnaksütyun) Kulübü	
Sarkis Efendi, Manukyan	Ermeni cemâati mekteb-i ibtidâî muallimi	Halilürrahman Mahallesinde	Hınçakyan Kulübü	İsticâren ikamet etmekte oldukları
Sarkis Efendi, Bakkaliyan	'âdî bakkal		Hınçakyan Kulübü	
Ohannes Efendi, Bâbkiyan	'âdî terzî		Hınçakyan Kulübü	

Nisan 1916 - Temmuz 1917 ortasına kadar vilâyet ve müstakil mutasarrıflıkların merkez ve mülhakatında açılmış olan bu derneklerden biri de Urfa Sancağı'nda bulunmaktaydı.³⁷ II. Meşrutiyet ile bir anda ülke yönetimine geçen İttihat ve Terâkki Partisi, gençleri kazabilmek ve ideolojik zeminde milliyetçi bir nesil yetiştirmek amacıyla devlet ve toplumun her alanında köklü değişiklik projelerini hayata geçirmek için yayın faaliyetlerine de önem vermektedir.³⁸ 1913'te yayın hayatına başlayan Talebe Defteri Dergisi bu amaçla çıkarılan dergiler arasındaydı. Derginin bir sayısında "Genç Dernekleri –Mukaddime-" başlıklı makalesinde Urfa gibi uzak bölgelerde dahi teşkilatlanmaya ehemmiyetle devam edildiği görülür.

Amaç ise memalik-i Osmaniye dâhilindeki her mıntıkanın mahallî dernekleri olacağı yönündedir.³⁹

Siyasal hayata katılımın arttığı bu modernleşme / geçiş evresinde kadınların gazetelere yazı yazmaya başlamaları, Osmanlı Kadınları İttihat Cemiyeti,⁴⁰ Müdaafa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyeti⁴¹ gibi dernekler kurmaları II. Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketlerinin sadece birkaçıdır. Geç dönem Osmanlı Urfa'sında buna benzer bir kadın hareketine rastlanmasa da, Urfa'daki çorap imalathanesinde 1000 kadar kadının istihdam edilmesi, kadının iş hayatına katılımı açısından dönemin Urfa kadınları üzerindeki etkisini göstermektedir.⁴²

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yeni Osmanlı hareketi ile başlayan sivil entelektüel yapılanmalar, Jön Türk – İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurumsallaşmış, bu yönlü sivil teşebbüsler ülkenin Müslim ve gayrimüslimleri tarafından bölgesel şubeler aracılığıyla tebaa üzerinde kitlesel hareket motivasyonunu sağlamıştır. Merkeze uzak bölgelerden biri olan Urfa'da dahi örgütlenmeye çalışan dönemin siyasal oluşumları içerisinde tabii olarak İttihat ve Terakki cemiyetinin daha organize olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı genelinde olduğu gibi Urfa Taşnaksütyun Kulübünün üyeleri, şehrin Ermeni sakinlerini isyana hazırlamaktan geri durmamış, bu hedefle II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na değin gizlice silahlanmayı teşvik etmiştir. Nitekim Urfa İsyanı'nın aktörlerinden Mıgırdiç Yodnağperyan bu kulüp bünyesinde hareket etmiştir. Urfa

Hınçakyan Kulübü, Taşnaksütyun Kulübüne nazaran etkinliği yok gibidir. İttihat ve Terakki Partisi'nin milliyetçi gençleri yetiştirme hedefi ile ülke genelinde açılan gençlik derneklerinin Urfa'da bir şubesi bulunduğu bilinmesine rağmen faaliyetleri konusunda pek malumata ulaşılamamıştır.

DİPNOTLAR:

- ¹ Mustafa Gündüz, "II. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji Ve Geleceğin Toplum Tasavvuru", *II. Meşrutiyet "100. Yıl"*, C.1, Doğu Batı Yayınları, S. 45, İstanbul 2008, s. 149.
- ² Zehra Aslan, Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3/11, 2010, s. 57.
- ³ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamit, Muhalefet ve Din" Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi (Ed. Coşkun Yılmaz), Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No. 12, İstanbul 2012, s. 31.
- ⁴ Cemiyet, Cem'iyyet, (cem' "toplamak"tan yapma mastar eki - iyyet ile cem' iyyet), İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Yargı Yayınevi, Ankara 2009, s. 243.
- ⁵ M.Şükrü Hanioglu, "Cemiyet", *DİA*, TDV Yayınları, C. 7, Ankara 1993 s.329.
- ⁶ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s. 64.
- ⁷ Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 205.
- ⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi Cilt 1*, II. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 3.
- ⁹ İsmet Sarıbal, "II. Meşrutiyet'in Yozgat'a Yansımaları: Hakkaniyet Cemiyeti Hadisesi", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, Cilt: 2, Yozgat 2016, s. 102.
- ¹⁰ Claire Mouradian, "Gustave Meyrier And The Turmoil in Diyarbekir, 1894-1896", *Armenian Tigranakert/Diarbekir and Edessa/Urfa*, Mazda Publishers, California 2006, s. 211.
- ¹¹ Carlos Bedrossian, "Urfa's Last Stand, 1915" *Armenian Tigranakert/Diarbekir and Edessa/Urfa*, Mazda Publishers, California 2006, s. 496.
- ¹² Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 5. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul 2009, s. 428.
- ¹³ Zekiye Berrin Hacıismailoğlu, *Şeyh Safvet'in Tasavvuf Dergisi'ndeki Yazılarında Tasavvufi Kavramlara Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Çorum 2012, s.5.
- ¹⁴ Mustafa Birol Ülker, "YETKİN Mustafa Saffet", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 507.
- ¹⁵ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi (I. Ve II. Meşrutiyet)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 15, Eskişehir 1997, s. 675.
- ¹⁶ BOA, DH.EUM.EMM: 63/19

¹⁷ BOA, BEO: 3503/262694, R: Rûmî takvim, M: Milâdî takvim.

¹⁸ BOA, DH.SYS: 55/1/22.

¹⁹ BOA, DH.SYS: 55/1/22.

²⁰ BOA, DH.EUM.EMM: 63/19/1.

²¹ Halil Özşavlı, *Urfa Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayat)*, Gazi Kitapevi, Ankara 2013, s. 80.

²² Özşavlı, s. 88.

²³ Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Fırat Üni. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 12, Elazığ 2007, s. 136.

²⁴ Süleyman Hatipoğlu, "Doğu Sorunu Kapsamında Adana Ermeni Olayları" *Yeni Türkiye*, 60/2014, s. 9.

²⁵ Nejla Günay, "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları" *Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 4*, 2009, s. 115.

²⁶ Bedrossian, s. 501.

²⁷ Basmahane, bugünkü Şehit Nusret İlköğretim Okulu'nun bulunduğu bölge.

²⁸ Kör Sako olarak isimlendirilmiştir.

²⁹ Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Telfütür mahallesi.

³⁰ Bedrossian, s. 489.

³¹ Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu" s. 207.

³² BOA, DH.SYS.53/3/3. (7 Teşrin-i evvel 1327r./20 Ekim 1910m).

³³ BOA, DH.EUM.EMM: 63/19/1.

³⁴ BOA, DH.EUM.EMM: 63/19.

³⁵ Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri" *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 7, 1979, s. 95.

³⁶ Toprak, s. 97.

³⁷ Toprak, s. 112.

³⁸ Fatih Tuğluoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Milliyetçi Bir Çocuk Dergisi: Talebe Defteri (1913-1919)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XV/30, 2015, s. 100.

³⁹ Gökçe Ulus, *II. Meşrutiyet Döneminde Bir Çocuk Ve Gençlik Dergisi: Talebe Defteri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. s. 191.

⁴⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2014, s. 157.

⁴¹ Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak" *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* Cilt: 3, No: 1, 2011 s. 7.

⁴² Deniz Kandiyoti, *Women, Islam, and the State*, Temple University Press, Philadelphia 1991, s. 45, Taciser Onuk, "Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat" *Bilge Dergisi*, Sayı: 41, 2004, s. 10.

A close-up portrait of İbrahim Halil Çelik, a middle-aged man with grey hair, wearing glasses, a blue suit jacket, a blue and white striped shirt, and a green patterned tie. He is looking directly at the camera with a neutral expression. The background is a soft, out-of-focus landscape.

İbrahim Halil Çelik:
Urfa'yı Tarihte Değil,
Tarihi Urfa'da Aramalısınız

Röportaj
Mehmet KURTOĞLU

1 Ocak 1947 yılında Urfa'nın Tezharap köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Urfa'da 1966 yılında tamamladı. 1966/67 Öğretmen Okulu'ndan mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Dilinden 1975 mezun oldu. Öğretmen Okulunda okuduğu sırada vekil öğretmenlik yaptı. 1967-68 yılında İstanbul'da Özel Erenköy İlkokulunda, 1969 yılında İzmit'te öğretmenlik yaptı. 1971 yılında Urfa'da Mithat Paşa İlkokulunda öğretmenliğine devam etti. Daha sonra 1975 yılında Urfa Halk Eğitim Müdürü oldu. 1983 yılında Sinop'a sürgün oldu, fakat gitmedi. Bu sırada erken seçim kararı alınınca Arap hoca, Derviş Hoca ve Molla Said Hoca ile yaptığı istişareden sonra Belediye Başkanlığına aday oldu. Refah partisinden belediye başkanı seçildi. İki dönem Urfa belediye başkanlığı ve ardından milletvekili oldu. Türkiye Yazarlar Birliği Üyeliği, Birlik Vakfı Kurucu Üyeliği, XIX. ve XX. Dönem Şanlıurfa Milletvekilliği ile TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve İdare Amirliği yaptı. Evli ve on çocuk babasıdır. Gerek belediye başkanlığı gerek milletvekilliği döneminde oldukça popüler olan İbrahim Halil Çelik, iyi bir hatip ve aynı zamanda hazır cevap biridir.

"Urfa'ya Yahudileri sokmam", "Urfa'ya kerhane açtırmam", "Ben Atatürkçü değilim" gibi çıkışlarıyla ülke gündemine oturmuş, gözaltına alınmış, hakkında tutuklama kararları çıkmıştır. 28 Şubat'ta yurt dışına çıkan Çelik ile uzun süredir bir sohbet gerçekleştirmek istiyordum. Her zaman oruçluyum diyerek konuşuyordu. Yazarlar birliğinde kendisiyle karşılaştığımda

hakkında yazacağım portre denemesi için birkaç sorum olacak dediğimde olumlu cevap verdi. Bu röportaj yaptığımız özel sohbetten derlenmiş notlardır.

-Türkiye'de sizin de bildiğiniz gibi sol tarihi kadim şehirleri korumada sağ kesimden daha duyarlı davranmıştır. Sizin belediye başkanlığınız döneminde Arap Meydanı'ndan Haşimiye'ye yol açmak için tarihi evler, Çiftehan ve bugünkü Özdiker çarşısının bulunduğu yerdeki han yıkılmıştır. Doğrusu sizin gibi geleneği bilen, Edebiyat Fakültesi okumuş, şehir bilinci olan birinin bu yıkımlara izin vermesini anlayamıyorum. Bu konuda neler söylersiniz?

-Biz bir kadro hareketi olarak geldik. İslami hizmeti, belediye hizmetini hep o ışık, hep o inanç çerçevesinde hareket ederek yaptık. Hizmeti iman aşkıyla yaptık. Birlikte yola çıktıklarımızı temel taşları kabul edip, Urfa'nın yoluna, suyuna, kültürüne, şehir planına kadar çizgimiz hep o olmuştur.

Şehirlerin anası meydanlar, medreseler, hanlar, hamamlardır. Yolsuz hiçbir şehir gelişemez. Tarih bilinci şehirlerin sosyolojik yapısını bozmadan, yolla-şehrin insanlarını taşımak hayatiyetini devam ettirmek zorundadır. Yalnızca taşlar tarihi insanın yüzüne okumaz. İnsanlardır ki, taşlardan tarihi okur!

Yani Hz. İbrahim'in doğduğu mekâna, Mecmel Bahr'a, Çift Mağara'ya, Haleplibahçe'ye insanları taşıyamazsanız, o tarihi mekânları korumaya muktedir olamazsınız.

1650 yılında Evliya Çelebi gelip Arasa hamamını, hanları, çarşıları gezip oralardaki o hayatı yaşamamış olsaydı, bugün Urfa'yı tarihi, antropolojik, sosyolojik olarak anlatan seyahatname eseri elimizde olmayacaktı...

Urfa'yı tarihte değil, tarihi Urfa'da aramalısınız! İşte Harran kadim şehrinin ortada duruşu! İnsansız, izansız bırakılması öylece bırakılması... Seyyah olcağımıza, turist oluyoruz, turist gözüyle bakıyoruz. Biliyorsunuz, seyyahlar tarihi eserlere hayat verirler; örneğin tarihi mabetler içinde huşu ile ibadet ederler, turistler ise sadece bakıp geçerler. 1650 yılında Evliya Çelebi gelip Arasa hamamını, hanları, çarşıları gezip oralardaki o hayatı yaşamamış olsaydı bugün, Urfa'yı tarihi, antropolojik, sosyolojik olarak anlatan seyahatname eseri elimizde olmayacaktı... Çiftahan'dan Haşimiye'ye yol yıkma çalışmaları bu duyguları hakikate hâkim kılmak için yapılmıştı...

-Kıbrıs Tekkesi İmamı Merhum Halil Taşkın Hoca, Hilafetin kaldırılmasında 56 arkadaşıyla rayihayı

veren, Elli sekiz Meydanındaki Şeyh Safvet Tekkesi'ni alacak... Dur burada, parantez içinde söyleyeceklerimi yaz! İlkokula Turan ilkokulunda başladım. Gözümde her Urfalı çocuk gibi trahom olduğu için 11 Nisan İlkokuluna nakledildim. On yaşından beri Büyük Doğu'yu Cumartesi günleri, Sarayönü'ndeki Işıklar'ın dükkânının önünde bekler, okumak için can atardım. Ordan -Büyük Doğu Dergisinden- edindiğim Şeyh Safvet'in hilafetin kaldırılmasında müsebbip olduğu için, hıncım ve imanım gereği, Osman Yüksel Serdengeçti'nin;

“Lav atan volkan gibi ne susmuş ne sönmüşüm
Ben bu iman uğruna çılgınlara dönmüşüm”

Mısraındaki duygularla; bir gün bu şehirde büyük bir adam olursam bu tekkeyi yıkarım, yerle yeksan ederim demiştim.

-Ben sizin gibi bakmıyorum Şeyh Safvet'e. Dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekir. Ayrıca mecliste halifeliğin kaldırılması hususunda yaptığı konuşmaya da imza atarım...

-Dur hele. Rabbim beni belediye başkanı yaptı. İmar planında Yıldız Meydanı'ndan Beykapısı'na gidecek yoldan dolayı Şeyh Safvet tekkesi yıkılacaktı. Ben bundan çok haz alıyordum. Bir gün Yurt dışına bir konferans için gidiyordum. Rahmetli Derviş Hoca, Arap Hoca ve Molla Said Hocaya varıp dualarını

almak için uğradım. Bu arada yaştaşım Halil Taşkın hocaya da uğradım. Bana “altı milyonunu biz verdik, iki milyon da sen vereceksin. Toplam sekiz milyona bir yer aldık” dedi. Ben de “niçin vereceğim?” dedim. “sen karışma” dedi. “Olmaz, aldığınız yer neresi?” diye sordum. “11 Nisan meydanında Şeyh Safvet Tekkesi” deyince cinim tepeme çıktı. “On yaşından beri yıkmayı düşündüğüm bu yer için mi benden iki milyon istiyorsun?” dedim. “Deli olma oğul” dedi. “Nasıl deli olmayayım. Hilafetin kaldırılmasına vesile olmuş olan Şeyh Safvet’in Tekkesi için para vereceğim?” “Bana bak” dedi. “Bina yıkıldığı yerde yapılır! Biz orayı yeniden Kuran kursu merkezi, hadisın merkezi yapacağız. Hak Yol Vakfına vereceğiz. Esad Coşan Hoca açılışına gelecek” dedi. “Ben yurt dışına gidiyorum. Şimdi zamanı değil” deyip vedalaştım. Yurt dışındaki konferanstan sonra Berber İbrahim Halil, Halfetili iki kardeş hacca gidecekler. “Reis gelirse bize getirin” demişler. “Ben de olur” dedim. Gittik, bizi ağırladılar. Sonra bir zarf içine emanet koymuşlar, bana uzatıp, “sen gelmeseydin biz yine sana ulaştıracaktık. Urfa’da bu emaneti bizim adımıza tasarruf etmeye sahipsin” dediler. Aldım. Yurtdışından döndük. Giderken vedalaştıklarına çikolata alıp getirdim. Kıbrıs Tekkesi’nde Halil Hoca’ya uğradım, “benim paramı getirdin mi?” diye sordu. O anda beynim zonkladı. Hemen elemanları eve gönderdim. Zarf geldi. O günkü kur fiyatıyla iki milyon iki yüz kırk yedi lira tutmuştu. Olduğu gibi teslim ettim. Tekkeyi aldılar. Sonra Esad coşan hoca geldi açılışını yaptı. Biz tarihi yıkmaya değil, insanların inşasıyla inşaatların ayakta kalmasını, Harran Üniversitesini kurmakla gösterdik. Harran Üniversitesinin kurulması teklifini ben verdim. Ben saatte 195 km hızla koşan adamım!

-Bugün dönüp baktığınızda yaptığınız belediyeçiliği nasıl değerlendiriyorsunuz? İçinizde yapamadıklarınız konusunda bir ukde kaldı mı?

Biz o yıllarda, hükümetin desteğini almadan parasızlıklar içinde bir şeyler yapmaya çalıştık. İnsanı inşa, insana hizmet bağlamında birkaç binanın fedası bir şey değildir!

-Urfa’ya genelev açtırmam dediğiniz gibi sizin bir de Urfa’da pavyon kapatma hadiseniz var?

-Urfa’da bir tek pavyon var. Çocuklar haftalıklarını alınca oraya gidiyorlar. Biri bir gece telefon açtı. “Başkanım sen yalnızca Arap Hoca, Derviş Hoca’nın mı

başkanısın? Ben eskiden bir ufakla kafayı buluyordum, şimdi iki tane büyük içiyorum kafayı bulamıyorum.”¹ dedi. Telefonu kapatıp, zabıta muavinini telsizle anons ettim. Saat 23.00’ı gösteriyordu. “Pavyonda mahzende ne kadar şişe varsa örnek al, bunları sabah Hıfzı Sıhha’ya götür” dedim. Gece saat biri gösterdiğinde işlem tamamlanmış diye anons etti. Kısa bir süre sonra rapor geldi “tağşiş” edilmiş. Mantar kapaklar açılmadan içine su enjekte etmişler. Bir şişe rakıdan iki şişe rakı elde etmişler. Belediye encümeninde 15 gün pavyonu kapatma kararı aldık. Bu kapatma kararımız Ramazan ayına 45 gün kala olunca, pavyonun sahibi kırk beş çalışanıyla birlikte belediyenin kapısına dayandı. “Kim dedim bunlar?” “Yaman Pavyon’un çalışanları” dediler. İçlerinde dört tanede konsomatris vardı. Makam odasına aldım. Konsomatris kadını sözcü olarak seçmişler. Kadın, “kocamdan başkasına uçkurumu açmış değilim. Patronumuz Ramazan’da bir ay paralı izin verirdi. Şimdi siz on beş gün ceza verince o ücretli izin vermiyor” dedi. Ben de patrona dönerek; “ulan oğlum, sen harama niçin helal kattın?” dedim. “Ben harama helal kattığın için pavyonu kapattım” dedim. Patron “Ben halt işledim” dedi. Ben de ona “sen rakıya su katmasaydın ben kapatmazdım” dedim. Ondan sonra işçilerine ücretli izin verdi. 1989 seçimlerinde pavyon işçilerinin sözcülüğünü yapan konsomatris kadın kapı kapı dolaşıp benim için oy istedi...

¹ Telefon açan kişinin adının yazılmasını başkan istemediği için bu-rayı yazmıyoruz.